

Szerkesztette

MEZEY BARNA

Kölcsönhatások

Európa és
Magyarország
a jogtörténelem
sodrásában

GONDOLAT

Jogtörténeti
Értekezések 50.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 50.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

MEZEY BARNA (szerk.)

Kölcsönhatások
Európa és Magyarország
a jogtörténelem sodrásában

Gondolat Kiadó • Budapest, 2021

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 50.

A kötet az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat tagjaként
az ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszékén működő
MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport programja keretében jelenik meg.
mtajogtortenet.elte.hu

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerzők, 2021

*www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolatkiado*

A kiadásért felel Bácskai István
Borítót tervezte Pintér László
Tördelő Jeszenszky Katalin

ISBN 978-963-556-204-6
ISSN 0134-0026

TARTALOM

RÉVÉSZ T. MIHÁLY Jubileumi köszöntő	9
A. GERGELY ANDRÁS A jogi néprajz és jogantropológia hatása a társadalomtudományokra	15
ANTAL TAMÁS Párhuzamos intézmények az angol és a magyar esküdtszék történetéből	22
BALOGH ELEMÉR Az egyházi bíraskodás fő kérdései a középkori Európában	32
BALOGH JUDIT A motívumok szerepe a Csemegi-kódex reformterveiben – átvétel vagy önálló jogalkotás?	40
BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET Örökösödési jog és gyakorlat a Jászkun kerületben 1745 után	52
BATÓ SZILVIA „...azt néki büntethető cselekvényül betudni lehessen...” Adalékok Csatskó Imre tervezetének bűnösségi koncepciójához	62
BEKE-MARTOS JUDIT Az elfeledett (alkotmányos) dokumentum: az 1787-es Northwest Ordinance	70
BÓDINÉ BELIZNAI KINGA A bírói fegyelmi felelősség szabályozása a 19. századi Európában	78

DELACASSE KRISZTINA	
A csalás és a hamisítás elhatárolási nehézségének előzményei a 19. századi magyar büntetőjogi kodifikáció fényében	87
DOMANICZKY ENDRE	
Adalékok az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport történetéhez	95
FREY DÓRA	
Etnikum és állampolgárság összefüggése – a magyar szabályozás története nemzetközi kontextusban	100
GOSZTONYI GERGELY	
A közösségi média felelősségi kérdéseinek korai szabályozása az Amerikai Egyesült Államokban és az Európai Unióban	111
HEIL KRISTÓF MIHÁLY	
Adalékok a magyar borkereskedelem történetéhez. Törvényjavaslatok és tervezetek a 18–19. század fordulóján és a reformkor elején	120
HOMOKI-NAGY MÁRIA	
A nemesi magánjog szabályainak tovább élése a neoabszolutizmus idején	130
JANY JÁNOS	
René David Etiópiában, avagy a jogi modernizáció eltérő mintái	141
KARÁCSONY ANDRÁS	
Szuverenitás – jogállam – joguralom	149
KÉPES GYÖRGY	
A magyar kereskedelmi jogi kodifikáció előtörténete 1792-ig	159
KÉPESSY IMRE	
Az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok elfogadásának egy elfeledett mozzanata	167
LEHOTAY VERONIKA	
Példa vagy ellenpélda? Német hatások a két világháború közötti magyar büntetőjogra	175
MÁTHÉ GÁBOR	
A jogtörténetről	184

MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN

Anyakönyvezés térben és időben: az állami anyakönyvezés bevezetése és építészeti hatásai a dualizmus korában 193

MEZEY BARNA

„Liberális szó illiberális tettek mellett elenyészik”
– A börtönügyi javaslat az 1843–1844. évi országgyűlés kerületi ülésein 205

NAGY JANKA TEODÓRA

Az európai jogszokáskutatás kultúrtörténeti mintázatai és kaukázusi kapcsolatai: az oszét „élő és gyakorolt jogszokásokról” (Forrásközlés: az alán [oszét] etikai kódex) 220

NAGY NOÉMI

A nemzetiségi egyenjogúság színe és fonákja a ciszlajtán koronatartományok oktatási rendszereiben 237

PÁLVÖLGYI BALÁZS

Divergencia vagy aszinkronitás?
A kivándorlás osztrák és magyar szabályozásának útjai, 1867–1914 246

PANDULA ATTILA

Pálffy Pál (IV.) nádor mortuáriuma 254

PAP ANDRÁS LÁSZLÓ

„Nemzetiségi” és „kisebbségi” fogalmi konstrukciók az 1868. évi XLIV. törvényben 260

PÉTERVÁRI MÁTÉ

A kereskedelmi csőd a második magyar csődtörvényben 271

PETRASOVSKY ANNA

A *ius resistendi*, az ellenállás jogának megítélése a 19. századi természetjogi magyar jogirodalomban 282

RIGÓ BALÁZS

A *Liber Vagatorum* és a világi szegényügyi igazgatás kezdetei Strasbourgban (1509–1523)
– Szatíra a koldulásról a reformáció előestéjén 293

SZABÓ ISTVÁN Néhány vitapont a történeti alkotmány hatályos közjogunkba történő elhelyezéséről	301
SZABÓ SZILÁRD Az Osztrák–Magyar Monarchia fogalom előzményei, kialakulása és jelentése	309
SZÉPVÖLGYI ENIKŐ Gondolatok az állami gyermekvédelemről szóló törvénycikkek 120. évfordulójára	316
VARGA CSABA A jog mint elméleti és történeti kutatások tárgya	324
VERESS EMŐD A szovjet típusú diktatúrák államosításai Kelet-Közép-Európában: értelmezési keretek	332
ZINNER TIBOR Adalékok az igazságügyi tárca fegyelmi bizottságának történetéhez, 1957–1962	351
Jogtörténeti Értekezések	359

Megyeri-Pálffi Zoltán*
**ANYAKÖNYVEZÉS TÉRBEN
ÉS IDŐBEN: AZ ÁLLAMI
ANYAKÖNYVEZÉS BEVEZETÉSE
ÉS ÉPÍTÉSZETI HATÁSAI
A DUALIZMUS KORÁBAN**

Bevezetés

Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést követő állami modernizáció olyan jogterületeket, jogintézményeket és a hozzájuk kapcsolódó igazgatási feladatokat is elért idővel, amelyek sokáig őrizték hagyományos jellegüket. Ilyen volt a házasság és az anyakönyvezés is, amelyeket az 1890-es években sikerült csak „államosítani”, s egyúttal megreformálni.

E két, egymással szorosan összekapcsolódó intézmény azon új, vagy épp megújuló állami feladatok közé tartozott a dualizmus évtizedeiben, amelyek számára meg kellett teremteni a működéshez szükséges feltételeket mind szervezeti, mind építészeti értelemben. Ez utóbbi vonatkozás látványosabban bontakozott ki az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elválasztását deklaráló 1869. évi IV. törvénycikk utáni években, évtizedekben, ugyanis mind a bíraskodás, mind pedig az igazgatás számára kialakultak azok az épületek, épülettípusok, amelyek megfelelően kiszolgálták e hatalmi tevékenységeket. Az 1880-as évektől tucatszám épültek az igazságügyi épületek¹ csakúgy, mint a községházak és városházak, sőt megyeházák² szerte a Magyar Királyságban. E közigazgatási épületek mint hivatalok számos, ebben az időszakban állami feladattá váló tevékenységnek is teret adtak, így az anyakönyvi igazgatásnak is. Ezek a terek építészeti kialakításukban – az egyébként is speciális vonásokkal

* Megyeri-Pálffi Zoltán PhD, tudományos munkatárs, MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport (ELKH). ORCID ID: 0000-0003-1366-6963

¹ Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Bírósági épületek Magyarországon és külföldön. In TAKÁCS Péter (szerk.): *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa*. Budapest, 2020, Gondolat Kiadó 177–201. p.

² Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: Vármegyházak a történeti Magyarországon az 1870-es közigazgatási reform után. In RAJNAI Zoltán – FREGAN Beatrix – MAROSNÉ KUNA Zsuzsanna – OZSVÁTH Judit (szerk.): *Tanulmánykötet a 6. Báthory-Brassai nemzetközi konferencia előadásaiból: 12. kötet*. Budapest, 2015, Óbudai Egyetem Biztonságtudományi Doktori Iskola, 446–461. p.

rendelkező közigazgatási épületeken belül – maguk is sajátosak voltak: igazodtak az állami anyakönyvvezetők tevékenységéhez.

E tanulmány ezt a szegmenst igyekszik láttatni, azaz hogyan jelentek meg az anyakönyvi hivatalok a dualizmus évtizedeiben az igazgatásban és a városházákban. Ehhez egyrészt az anyakönyvi igazgatás történetiségét,³ másrészt a korszak „városháza-építészetét”⁴ érdemes áttekinteni.

Az anyakönyvezés fejlődése

Magyarországon az anyakönyvek vezetése az 1894-es, ún. egyházpolitikai törvények nyomán került állami kézbe. E „törvénycsomagban” az állami anyakönyvekről szóló 1894. évi XXXIII. törvénycikk 1895. október 1-jei hatálybalépése⁵ óta regisztrálja állami tisztviselő a születéseket, házasságkötéseket és halálozásokat.

Ezt megelőzően az egyházi felekezetek hatáskörébe tartozott az anyakönyvek vezetése, amelyet a 16. századtól a hívek pontos nyilvántartása indokolt.⁶

Az anyakönyvezéssel foglalkozó szakirodalom e nyilvántartás elterjedését gyakorta az 1564-es tridenti (trentói) zsinat 24. ülésének rendelkezéseire köti, holott Magyarországon és Európában egyaránt vannak adatok már 14–15. századból a felekezeti anyakönyvezésre.⁷ Magyarországon a keresztelési anyakönyvek vezetését az 1515-ös veszprémi zsinaton rendelték el, aminek a célja a lelki rokonság ellenőrzése és az életkor könnyebb megállapítása volt.⁸

A tridenti rendelkezéseket – az általános vélemény szerint – Magyarországon nem hirdették ki, közvetlen hatásuk csak az 1611-ben tartott nagyszombati

³ Az anyakönyvi igazgatás történeti feldolgozása a szerző egy korábbi kutatásán alapul. Vö. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: *Név és jog. A névviselés jogi szabályozásának fejlődése Magyarországon*. Budapest, 2013, Gondolat Kiadó, 77–85. p.

⁴ A városházák építészetével kapcsolatos kutatásokat a szerző Maróty Katalin témavezetése mellett a BME Csonka Pál Doktori Iskolában végzi.

⁵ Vö. A m. kir. miniszterelnök 2020. M. E./1895. szám alatt kelt rendelete, az 1894:XXXI. és XXXIII. törvénycikkeknek hatálybaléptetése tárgyában.

⁶ BÁRTH Dániel: A keresztelés anyakönyvezésének elterjedése a magyar katolikus egyház 16–17. századi gyakorlatában. In KOCIS Gyula – MOHAY Tamás (szerk.): *Hálók. Egyetemi dolgozatok Szilágyi Miklós 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, 1999, ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszék, 97. p.

⁷ Vö. GÁTHY Zsolt: *Anyakönyvezési szabályok kialakulása az esztergomi főegyházmegye területén*. Különlenyomat a Szemináriumi Dolgozatok 1941–1942. évi kötetéből. Budapest, 1942, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-t., 2. p., ASCHENBRIER Antal: *A plébániai anyakönyvekről*. Budapest, 1894, Pallas, 13. p.

⁸ Vö. GÁTHY 1942, 3. p., BÁRTH 1999, 98. p.

zsinaton jelent meg a keresztelesek, a házasságkötések és a bérmlások anyakönyvezésének elrendelésében.⁹

A 17. században Magyarországon már általánossá vált az egyházi anyakönyvezés gyakorlata, amit a korabeli zsinati rendelkezések és egyházi szertartáskönyvek támasztanak alá.¹⁰ A 18. században pedig már az állam számára is fontossá váltak az anyakönyvek. Mária Terézia és II. József rendeletei pedig további szigorítást, majd világiasítást eredményeztek az anyakönyvezés rendszerében.¹¹ A többi felekezet is ekkor nyert jogot anyakönyveik vezetésére.¹²

A 19. század elején az állam mindinkább (ki)használta azokat az előnyöket, amelyek az anyakönyvek mint személyállapoti nyilvántartások jelentettek.¹³ Az Országgyűlés 1827-ben – annak az együttműködésnek a folyományaként, amely a Helytartótanács és az érseki hivatal között jött létre az anyakönyvvezetés ellenőrzésére – megalkotta az első, kifejezetten az anyakönyvek vezetéséről rendelkező törvényt. Ez „*az egyházi anyakönyveknek másod példányban a törvényhatóságok levéltárába helyezéséről s ott leendő őrzéséről*” szóló 1827. évi XXIII. törvénycikk volt, amelynek értelmében – felekezetkülönbségre tekintet nélkül – a lelkészeknek két példányban kellett vezetni a kereszteleési, házassági és a halálozási anyakönyveket.¹⁴ Ezek hiteles másodpéldányát minden év végén el kellett helyezni a törvényhatóságok levéltárában. A következő időszakban egyházi és helytartótanácsi rendeletek nyomán fokozatosan megszilárdultak a gyakorlatban kifarrott anyakönyvezési szabályok,¹⁵ de a felekezeti fennhatóság mellett egyre több anyakönyvi kérdésben megjelentek a helyi szervek is.¹⁶ Az 1848-ban megvalósult vallásszabadsággal valamennyi egyház szert tett az anyakönyvezési jogosultságra, majd az osztrák kultuszminisztérium 2426/2945. számú, 1851. október 19-én kelt rendelete véglegesen rendezte az anyakönyvbe történő bejegyzések rendjét.¹⁷

Ilyen lépések mentén érkezett meg a magyar anyakönyvezés a kiegyezés utáni időszakban, amikor továbbra is a *sokféle* felekezeti gyakorlat érvényesült,

⁹ ASCHENBRIER 1894, 18. p., GÁTHY 1941, 4. p., RÉVÉSZ T. Mihály: Adalékok az anyakönyvvezetés államosításához Magyarországon. In KÁLLAY István szerk.: *Magyar Herald. Forrásközlő, családtörténeti és címer-tani évkönyv Nr. I.* Budapest, 1984, ELTE, 448. p., BÁRTH 1999, 99. p.

¹⁰ BÁRTH 1999, 102–105. p.

¹¹ Vö. RÉVÉSZ 1984, 448. p.

¹² 1790/91. évi XXVI. tc. a reformátusok és az evangélikusok, a XXVII. tc. a görögkeletiek anyakönyvezési jogát ismerte el.

¹³ Pl. a nyugdíjban részesülők halálának jelentését kötelezővé tette a plébánosoknak. Vö. GÁTHY 1941, 11–12. p.

¹⁴ 1827. évi XXIII. törvénycikk az egyházi anyakönyveknek másod példányban a törvényhatóságok levéltárába helyezéséről s ott leendő őrzéséről. 1. §

¹⁵ Vö. GÁTHY 1941, 15. p.

¹⁶ Vö. KÁLLAY István: *A városi önkormányzat hatásköre Magyarországon 1686–1848.* Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó, 68–69. p.

¹⁷ Vö. GÁTHY 1941, 18. p.

s ez összeütközéseket eredményezett. Leginkább a házasságkötések terén érvényesülő felekezeti-jogi különbségekből, valamint a vegyes házasságokból származó gyermekek keresztelese körüli eltérő érdekekből eredtek a viták.

Bár – valamiféle megoldást kínálandó – az 1868. évi LIII. törvénycikk 12. §-a szerint a vegyes házasságokból származó gyermek nemüknek megfelelően követték szüleik vallását,¹⁸ maga a törvény nem tartalmazott arra nézve szankciót, hogy ha a gyermeket nem a rendelkezéseknek megfelelően keresztelik meg. A kultuszminiszter 1879-től kezdve rendeleti úton igyekezett megoldani a problémát: elrendelte az anyakönyvi kivonatok megküldését az illetékes lelkeshez. 1884-ben következményeket is megállapított ennek elmaradása esetén, mégis előfordultak visszaélések.¹⁹ 1890. február 26-án az ún. *elkeresztelési rendelettel*, amely a keresztelési bizonyítványok kölcsönös megküldését írta elő, igyekezett a kormányzat a kérdést rendezni, de ezzel a római katolikus egyház mereven szembehelyezkedett.²⁰ Ezek után Szapáry Gyula kormánya a törvényalkotásban látta a megoldást, éppen ezért javaslatot terjesztett elő a kötelező állami anyakönyvvezetésről a vegyes házasságok vonatkozásában.²¹

Ezzel az Országgyűlés elé került a polgári anyakönyvvezetés kérdése, amely szélesebb körben is politikai vitát generált. Az ügy támogatottsága nem volt egyértelmű, maga az uralkodó és a katolikus egyház is elutasító volt a kérdésel szemben.

Az immár Wekerle Sándor vezette kormány 1893. január 26-án kezdte meg tárgyalni az anyakönyvi törvényjavaslatot, amelyet Hieronymi Károly belügyminiszter terjesztett elő. A kormányzat törekvése az volt, hogy a közigazgatást teljeskörűen államosítsák, így a tervezet ezzel összhangban centralizált állami irányítás alatt képzelte el az anyakönyvek vezetését a Belügyminisztérium felügyeletével. A törvényjavaslatot a minisztertanács 1893. március 7-én hagyta jóvá azzal, hogy az uralkodói előszentesítés után Hieronymi nyújtsa be a parlamentben. Erre több mint egy évvel később, 1894. április 26-án került sor.²²

A törvény megalkotásához vezető úton szakmai és politikai indokok egyaránt feltűnnek. Az anyakönyvezés állami kézbe vétele jogos igényként merült fel, ezt a parlamenti tárgyalás során sem vitatták. Különösen azért, mert az az anyakönyvek által tanúsított adatokat nem nélkülözhetette az állam különböző

¹⁸ A törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról szóló 1868. évi LIII. tc. 12. §-a szerint: „A vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiak atyoknak s a leányok anyjoknak vallását követik.”

¹⁹ HERGER Csabáné: *A nővértől az állami anyakönyvvezetőig*. Budapest–Pécs, 2006, Dialóg Campus Kiadó, 89. p.

²⁰ BOTOS János: *100 éves az állami anyakönyvvezetés (1895–1995)*. Budapest, 1995, BM Kiadó, 4. p.

²¹ BOTOS 1995, 5. p.

²² Képviselőházi Irományok (továbbiakban KI) 1892, X. k. (Irom. 370.) (továbbiakban *Indokolás*) 306. p.

tevékenységei folytatása során (általános védkötelezettség, tankötelezettség, népesedési mozgalmak megállapítása, illetve nyilvántartása stb.). Az is a szakmai indokok körét gyarapította, hogy e feladatot saját szervei útján végezze, azaz állami és ne egyházi tisztviselők, az egyházi anyakönyvi kerületi beosztáshoz igazodva vezessék az anyakönyveket. Lényegi különbség volt az is, hogy az egyházi anyakönyvek egyházi szertartások megtörténtét tanúsították, s nem a személyi állapotok változása volt az elsődlegességük. Az ilyen szertartások azonban nem kényszeríthetők ki az állam által. A vallásszabadság nyomán esetlegesen újonnan létrejövő egyházak esetében pedig nem látta az állam a garanciát arra, hogy annak hívőit ugyanúgy, mint a már létező egyházakét anyakönyvezni fogják. Épp ezért a részleges polgári anyakönyvezés sem jelentett volna megoldást, csak egy sokadik rendszer lett volna. Mindemellett azt is a törvény megalkotásának indokai között hozta fel a belügyminiszter, hogy nem egységes az egyházi közegek „műveltségi foka” a különböző anyakönyvi kerületekben, s ez gyengíti a bejegyzések megbízhatóságát.²³

A politikai aktualitást pedig az elkeresztelési rendelet körüli konfliktusok adták, így alkalmas megoldásnak az állami anyakönyvvezetés bevezetése tűnt.²⁴

A benyújtott javaslatot – melynek előadója Beöthy László volt – a Közigazgatási Bizottság tárgyalta le elsőként Perczel Dezső elnöklete alatt.²⁵ A testület a politikai és szakmai indokokat egyaránt elismerte, de szemben a belügyminiszter céljaival – miszerint fokozatosan vezessék be az állami anyakönyvezést az országban – amellet érvelt, hogy az új rendszert „mindenütt egyszerre hozza be” a törvény.²⁶

Az Igazságügyi Bizottság csaknem egy évvel később, 1894 tavaszán kezdte megtárgyalni a törvényjavaslatot, figyelemmel a Közigazgatási Bizottság jelentésében foglaltakra, valamint arra, hogy időközben a Képviselőházban a polgári házasságról szóló törvényjavaslatot már letárgyalták, így ehhez igazodóan módosításokat tett.²⁷

Az anyakönyvi törvény képviselőházi tárgyalásán kérdéssé vált az anyakönyvi kerületek megállapítása. Az általános vita első felszólalója, Jellinek Artúr – az Igazságügyi Bizottság előadója – az anyakönyvi kerületek megállapítása kapcsán három megoldást vázolt fel, ugyanis a felekezeti anyakönyvi beosztásra – a sokféleség miatt – a törvényhozás nem lehetett figyelemmel, ezért más országok tapasztalatait, mintáit vizsgálták meg.

Az egyik lehetséges megoldás a *francia* volt, amely kizárólag a községek hatáskörébe utalta az anyakönyvezési teendőket. Itt képesítést nem kívántak

²³ Indokolás 306–308. p.

²⁴ Indokolás 310. p.

²⁵ KI 1892, XVI. k. (Irom. 546.) 202–222. p.

²⁶ Uo. 204. p.

²⁷ KI 1892, XX. k. (Irom. 634.) 72–85. p.

meg az anyakönyvvezetőktől. E megoldás nagyfokú decentralizációja előnynek, míg az, hogy anyakönyvvezető személyes megbízhatósága és képessége nem volt megállapítható, hátránynak mutatkozott.

Az angol rendszerben az anyakönyvvezetői feladatokat a kizárólag erre a célra kirendelt állami tisztviselőkre ruházták, akinek a jogosultsága (csak születési és halálozási vagy házassági anyakönyvek vezetésére) a képesítésének mértékétől függött. Ez – a közeg állása és kirendelése – előnyét jelentette az angol min-tának, azonban a nagy anyakönyvi kerületek kialakítása hátránnyként tűnt fel.

Harmadik megoldásként a német módszert említette fel Jellinek a ház előtt. Ebben az anyakönyvi kerületeket nem a közigazgatási beosztáshoz igazodva állapították meg, hanem fenntartotta a rendszer a jogot az államnak, hogy külön anyakönyvvezetőket rendeljen ki, valamint a községi előljáróságot – kirendelt anyakönyvvezető hiányában – kötelezte az anyakönyvi teendők ellátására. Ez a rendszer azonban nem tett különbséget az egyes anyakönyvi teendők között, továbbá a képesítés alacsony mértékét követelte meg, amely, ha a házasságkötéseknél való közreműködésben nem volt elegendő, csak a külön kirendelt anyakönyvvezető által volt orvosolható.²⁸

Az anyakönyvi kerületek vonatkozásában végül a javaslat – figyelemmel az angol és a német rendszer azon előnyére, hogy azok lehetővé tették az „állami anyakönyvek berendezését a közigazgatási szervezet megbolygatása és megváltoztatása nélkül”²⁹ – külön kerületek létrehozásáról rendelkezett, melyek elnevezésének és székhelyének megállapítását „az illető törvényhatóság közigazgatási bizottságának meghallgatásával” a belügyminiszterre bízta.³⁰

A törvényjavaslat tárgyalása mindössze három napot vett igénybe a Képviselőház előtt,³¹ s ezalatt nem alakult ki olyan éles vita, mint a házassági törvény esetében, amelyet ekkorra már letárgyalt a ház. A javaslat bizottsági előadóján kívül még a belügyminiszter szólalt fel az ülésen a tervezet mellett, az ellene szót kérők pedig egyetértettek abban, hogy az anyakönyvvezetés állami kézbe veendő, de az intézmény időszerűségét megkérdőjelezték.³²

Harmadszori olvasásra – miután jelentősebb módosításon nem esett át a részletes vita során a javaslat – 1894. május 26-án került sor a képviselők többségének támogatásával. Október 10-én a Főrendiház is megszavazta nagyobb

²⁸ Képviselőházi Napló (továbbiakban KN) 1892, XIX. k. 6. p.

²⁹ KN 1892, XIX. k. 6. p.

³⁰ A törvényjavaslat 2–3. §. KN 1892. XXI. k. (1892–LXV. Törvényjavaslat, az állami anyakönyvekről) 287. p.

³¹ 345–348. ülésnapok, 1894. május 22–26. KN 1892, XIX. k. 3–81. p.

³² KN 1892, XIX. k. 49–50. p. Lásd még RÉVÉSZ T. Mihály: Az állami anyakönyvezés történetéhez. In MÁTHÉ GÁBOR – RÉVÉSZ T. Mihály szerk.: *Állam-, Egyház-, Jogtörténeti magyarázatok. Ünnepi tanulmányok Rácz Lajos tiszteletére* 65. születésnapja alkalmából. [h. n.] 2013, Multi-szolg Bt., 115–116. p.

vita nélkül a törvényt, amelyet I. Ferenc József – a másik két egyházpolitikai törvénnyel együtt – 1894. december 9-én szentesített, s a kihirdetés december 18-án megtörtént.³³

Az anyakönyvi törvény végrehajtásához kapcsolódó egyes lépések

Az elfogadott törvény felhatalmazása alapján tehát a belügyminiszternek kellett gondoskodni az anyakönyvi kerületek felállításáról,³⁴ aki ehhez körrendeletet bocsátott ki valamennyi vármegye közigazgatási bizottságához címezve, felhívva őket arra, hogy „hogya a vármegye területének anyakönyvi területekre való beosztása, valamint az anyakönyvi kerületek elnevezésének és székhelyének meghatározása iránt [...] javaslatot terjeszssen” elő.³⁵ A szervezés azon alapult, hogy egyes községek önállóan, mások csoportosítva alkotnak anyakönyvi kerületet. A rendezett tanácsú városok „kivétel nélkül, a nagyközségek túlnyomó nagy részben alkalmasak arra, hogy önmagukban képezzenek anyakönyvi kerületet” – szölt a körrendelet. A kisebb községek egy anyakönyvi kerületbe szervezésénél előirányozta, hogy tartsák szem előtt: a kerület székhelyéhez való közelséget és a közlekedési lehetőségeket, legfeljebb 3000 lakosa legyen egy kerületnek, amelyben legfeljebb 3-4 község legyen, valamint a körjegyzőségi kereteket.³⁶

E körrendelettel egyazon napon, 1895. január 30-án egy másik is napvilágot látott, amelyben anyakönyvvezetők és azok helyetteseinek „javaslatba hozására” hívta fel a vármegyei közigazgatási bizottságokat a belügyminiszter.³⁷

A jogalkotói koncepciónak megfelelően Budapest „fő- és székváros” kerületei, valamint a törvényhatósági jogú városok egy-egy anyakönyvi kerületet képeztek,³⁸ s ez utóbbi tekintetében a belügyminiszter 1895. március 15-i keltezéssel a törvényhatósági jogú városok közigazgatási bizottságai részére

³³ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár. 1894–1895. évi törvényczikkek*. Budapest, 1897, Franklin-Társulat, 195. p.

³⁴ 1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről. 2–3. §

³⁵ A m. kir. belügyminiszternek 9.500. szám alatt valamennyi vármegye közigazgatási bizottságához intézett körrendelete, a vármegyék területének anyakönyvi területekre való beosztása, valamint az anyakönyvi kerületek elnevezésének és székhelyének meghatározása iránti javaslatok elkészítése és fölterjesztése tárgyában. *Magyarországi Rendeletek Tára* (továbbiakban *MRT*) 1895. 33–39. p.

³⁶ *MRT* 1895. 34. p.

³⁷ A m. kir. belügyminiszternek 9.600. szám alatt valamennyi vármegye közigazgatási bizottságához intézett körrendelete, az anyakönyvi kerületek mindegyikébe anyakönyvvezetőnek, illetőleg anyakönyvvezetőhelyettesnek javaslatba hozatala tárgyában. *MRT* 1895. 40–45. p.

³⁸ *Indokolás* 310–311. p.

is kibocsátotta körrendeletét az anyakönyvvezetők és helyetteseik javaslatba hozatala tárgyában.³⁹

A személyi feltételek mellett a dologi feltételekről is gondoskodni kellett, amelyet az anyakönyvi törvény 31. §-a a községek terheként határozott meg a nyomtatványok és űrlapok kivételével. Ez azt jelentette, hogy az anyakönyvi kerületi székhelyként megállapított helyi önkormányzatnak kellett gondoskodni az anyakönyvvezetők megfelelő hivatalos helyiségeiről és azok berendezéséről. Ezek vonatkozásában az állami anyakönyvek vezetésével átfogóan foglalkozó, 1895. június 29-én kelt belügyminiszteri utasítás foglalkozott.⁴⁰ A minden anyakönyvi feladatra kiterjedő, terjedelmes miniszteri utasítás két szakaszt szentelt a kérdésnek. Ezek szerint a helyiséget és a szükséges bútorokat a községek szolgáltatják. A felszereléshez tartozott ezen kívül még: „az anyakönyvvezető hivatalos pecsétje, valamint a házassági kihirdetések kifüggesztésére szolgáló, lehetőleg sodronyszövettel védett tábla, továbbá a házasságkötésnél való közreműködéssel megbízott anyakönyvvezetőnek a házasságkötéskor viselt hivatalos jelvénye is. Ugyancsak a felszereléshez tartozik az ország összes községeinek anyakönyvi kerületek szerint való beosztását feltüntető helységnévtár is.” Sőt, a hivatalos helyiség fenntartása is a községet terhelte. (16. §) A hivatali minőség méltóságát hivatott biztosítani az a rendelkezés, amely szerint az anyakönyvvezető hivatalos helyisége „mulatságra vagy üzleti célokra szánt helyiségben nem lehet. A helyiségnek jókarban és tisztességes butorizzal ellátva kell lennie.” Amennyiben ilyen megfelelő helyiség kialakítása a község számára nehézségbe ütközött, akkor a jogszabály megengedte, hogy ideiglenes jelleggel az anyakönyvvezető magánlakását használja hivatalos helyiségként „a reá bízott fontos teendőkhöz méltó” módon. (17. §)

1895. július 3-án újabb belügyi rendelet látott napvilágot a dologi szükségletek vonatkozásában, amelyet pontosítania kellett a belügyminiszternek, ezért augusztus 9-én újabb körrendeletet bocsátott ki. Ebben rendelkezik többek között arról, hogy ahol „szolgabíró, községi vagy körjegyző, avagy más – hivatali helyiséggel ellátott – hivatali kötelékben álló egyén neveztetik ki anyakönyvvezetőnek, az anyakönyvvezető számára külön hivatali helyiségről gondoskodni nem kell, hanem az illető rendes hivatali helyisége szolgálhat anyakönyvvezetői hivatalos helyiség gyanánt is.”⁴¹ Ez nyilvánvalóan könnyebbséget jelentett a kisközségek számára.

³⁹ A m. kir. belügyminiszternek 16.776. szám alatt valamennyi törvényhatósági joggal felruházott város közigazgatási bizottságához intézett körrendelete, az állami anyakönyvi kerületek s az anyakönyvvezetők és ezek helyetteseinek javaslatba hozatala tárgyában. *MRT* 1895. 228–231. p.

⁴⁰ A m. kir. belügyminiszternek 60.000 szám alatt kelt utasítása, az állami anyakönyvek vezetése tárgyában. *MRT* 1895. 452–529. p.

⁴¹ A m. kir. belügy miniszter 1895. évi 68.112. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, az anyakönyvvezetéssel járó dologi szükségletek tárgyában. *MRT* 1895. 92–93. p.

A nagyobb települések, így a törvényhatósági jogú városok számára viszont valószínűleg nem jelentett nehézséget az anyakönyvvezetők hivatalos helyiségeinek kialakítása. Sőt, a törvény hatálybalépését követően épült új városházák az egyéb városi hivatalok mellett az anyakönyviek is sorra megjelentek.

Anyakönyvi hivatalok a törvényhatósági jogú városok székházaiban

A közigazgatás polgári viszonyoknak megfelelő átalakítását követően a törvényhatósági jogú városi jogállást a kor viszonyai között a legjelentősebb magyar városok nyerték el. E státussal összefüggésben, valamint a lakosságnövekedéssel együtt járó sokasodó adminisztratív teendők szorításában több törvényhatósági jogú város vezetése is úgy döntött, hogy – egyrészt reprezentálandó a helyi polgári öntudatot, másrészt kiszolgáló a gyarapodó igazgatási feladatok növekvő térigényét – új székházat épít régi, szűkké vált városházája helyett.

E városháza-építési „láz” elsősorban a 19. és 20. század fordulóját övező évtizedek jelensége volt, amikor már általános volt, hogy a középületek, így a városházák építéséhez tervpályázatot hirdetnek.⁴² E versenyeknek a szaksajtóban is megjelent dokumentációja egyrészt visszatükrözi a pályázatot kiíró városok hivatali működésének helyigényét, másrészt ezek összevetése láttatja azt, hogyan változtak a helyi igazgatási feladatok, s ennek nyomán milyen új hivatalok jelentek meg a városi közigazgatásban, s egyúttal a városházák épületeiben.⁴³

Az anyakönyvi hivatalok elhelyezésének kérdése éppen e változások lakmuszpapírja, ugyanis jól látszik az, hogy míg az 1895 előtt tervezett városházákon nem merült fel kérdésként a helyük, hiszen az anyakönyvvezetés egyházi teendő volt, addig az „államosítás” után az önkormányzatoknak székházai falai közé kellett engedni e nyilvántartási feladatot. Mindezt úgy – miként láthattuk –, hogy az anyakönyvezés állami feladat volt, de a helyi közegek látták el.

Győr törvényhatósági jogú város 1893-as székházépítési pályázata éppen ezt az időbeli helyzetet példázza, ugyanis az itteni építési programban még nem szerepelt az anyakönyvi hivatal elhelyezése.⁴⁴ A később tervezett városházákon azonban – mint új feladat – már megjelent a kiírásban az anyakönyvi hivatalhoz, sőt a polgári házasságok megkötéséhez kapcsolódó helyigény.

⁴² Vö. SZÉKELY Márton – MARÓTY Katalin: A pályázat mint jelenség a késő historizáló építészet korában. *Építés – Építészettudomány* 46. 2018. 1–2. sz. 93–116. p.

⁴³ Vö. MEGYER-PÁLFFI Zoltán – MARÓTY Katalin: Hat törvényhatósági jogú város székház-építési pályázata. Hivatalszervezés és helyigény. *Építés – Építészettudomány*, DOI: 10.1556/096.2021.00012

⁴⁴ Vö. Győri városház. *Magyar Építőművészeti Pályázatok*, 1894. 2. f. 2–32. p.

Kecskemét városházájának pályáztatása pedig épp az átmeneti időszakra esett, ugyanis a városháza építési tervpályázatát 1890-ben hirdette meg a város,⁴⁵ amikor még az anyakönyvezés egyházi feladat volt. A beérkezett pályaterveken ekképp nem is jelent meg az anyakönyvi hivatal helyiségcsoportja.⁴⁶ Azonban később, a pályázat első díját, ekképp a kecskeméti városháza megtervezésének jogát elnyerő Pártos Gyula és Lechner Ödön a hivatali változásoknak megfelelően áttervezte az épületet, amelynek földszintjén – a korábban tervezett boltok⁴⁷ helyén – kialakították az anyakönyvi hivatal helyiségeit, így azok 1895. október 1-jére készen álltak az állami anyakönyvezési tevékenység megkezdésére.⁴⁸

Az, hogy később az egyes városházák helyiségei között hova került az anyakönyvezés, sokszor a praktikummal állt összefüggésben.

A törvényhatósági jogú városok legfontosabb szerve a törvényhatósági bizottság, azaz a közgyűlés volt, amely mellett más testületek is működtek, mint 1876 óta a közigazgatási bizottságok.⁴⁹ Ezekhez igazodott a városházák főszintjének – a legtöbb esetben az első emeletnek – a helyiségstruktúrája: kiemelt helyen – az épület középtengelyében – a közgyűlési terem helyezkedett el, amely mellett gyakorta kistermeket alakítottak ki a bizottsági munka színtereként. E kisebb termeket – a városházán belüli elhelyezkedésük, valamint viszonylag reprezentatív kialakításuk miatt – gyakran házasságkötő teremként is használták. Jó példája ennek Marosvásárhely, amelynek tervezési programjában kifejezetten megkötték, hogy a bizottsági ülésterem házasságkötő teremként is fog funkcionálni, éppen ezért mellette kell elhelyezni az anyakönyvi osztályt is.⁵⁰

Az anyakönyvvezetői tevékenység nemcsak a házasságkötő termek tekintetében követelte meg speciális helyiségeket, hanem a sokrétűsége folytán egyéb terekre is szüksége volt. Jól jelzi ezt néhány törvényhatósági székház építési programja, mint például a pécsi, ahol a díszterem mellett egy szobával számoltak a levéltár és a kezelő személyzet, és egy-egy szobával a két anyakönyvvezető részére, azaz összesen négy helyiséggel volt kialakítandó az anyakönyvi

⁴⁵ Különfélék. Az új városháza... *Kecskeméti Lapok*, 1890. 27. sz. 2. p. Lásd még Pályázati hirdetmény. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1890. 28. sz. 202. p.

⁴⁶ Vö. KOLBENHEUER Viktor: Kecskemétre tervezett új városháza. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1892. 4. sz. 104–106. p., XXVI. kötet. IV–VI. tábla; STEINHARDT Antal és LANG Adolf: Kecskeméten építendő új városházának tervezete. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1892. 5. sz. 130–133. p., XXVI. kötet. VII. tábla; PÁRTOS Gyula és LECHNER Ödön: Kecskemét városának új székháza. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1892. 6. sz. 165–167. p., XXVI. kötet. IX–XI. tábla

⁴⁷ Vö. Az új városháza. *Kecskeméti Lapok*, 1893. 5. sz. 1. p.

⁴⁸ A polgári házasságkötők... Különfélék. *Kecskeméti Lapok*, 1895. 35. sz. 2. p.

⁴⁹ Vö. 1876. évi VI. törvények a közigazgatási bizottságokról

⁵⁰ A marosvásárhelyi városház pályatervei *Magyar Pályázatok*, 1905. 6. sz. 23. p.

hivatal.⁵¹ Szabadkán ez egy kicsit másképp alakult, az ottani pályázati kiírásban „váróterem, eskető-szoba, anyakönyvvezető szobája, születési és halálozási anyakönyv, irattár (tűzmentes szoba)” szerepelt.⁵² Kolozsváron mindezen helyiségeket a megkívánt területtel adták meg: „a hivatalvezető szobája 20 m², házasságkötési terem 50 m², őrök 30 m², irattár 20 m², előszoba 20 m²”,⁵³ ekképp érzékelhető, hogy mekkora lehetett egy anyakönyvi osztály az állami anyakönyvezés bevezetését követő években.

Összegzés

A modern állami működés egyik alapja a kellő információ, amely birtoklása elengedhetetlen az állampolgárok vonatkozásában is, akik „személyállapoti” viszonyairól az adatokat évszázadok óta az anyakönyvek szolgáltatják. Éppen ezért nem véletlen, hogy az egyre differenciáltabban működő állam e nyilvántartást is előbb-utóbb saját befolyása alá vonta. Magyarországon ez inkább utóbb következett be az ún. egyházpolitikai törvények megalkotása útján. Ezek körébe tartozik az állami anyakönyvekről szóló 1894. évi XXXIII. törvénycikk, amely végrehajtásával 1895. október 1. óta Magyarországon is állami szervek végzik az anyakönyvi feladatokat. Ezek körében a természetes személyek „élet-eseményeinek” rögzítése a leghangsúlyosabb. A pontos adatrögzítés, a nyilvántartás megbízhatósága megfelelő szervezetrendszer kiépítését követelte meg az államtól 1895-ben, s ennek kialakításában nem feledkezett meg a külföldi minták figyelembevételéről sem.

A szervezet működéséhez biztosítani kellett a személyi (anyakönyvvezetők kinevezése) csakúgy, mint a dologi feltételeket (hivatali helyiségek és azok felszerelése). Ez utóbbi követelmények teljesítése adja a hivatali működés háttérét és színterét, éppen ezért fontos, hogy az építészeti eszközökkel is kiszolgálják azt. Ez a hivatali helyiségek megfelelő elhelyezését és kialakítását jelentette, s ebben a rendeltetésszerűsége túl még a reprezentativitás is szerepet kaphatott a házasságkötés ünnepélyessége okán.

Az anyakönyvvezetést az állam bár átvette az egyháztól és a maga fennhatósága alá hajtotta, a tényleges feladatellátást a helyi szervekre, önkormányzatokra testálta. Ebből kifolyólag az említett dologi feltételek teljesítése nem mindenhol volt zökkenőmentes. A nagyvárosokban, a korszak ún. törvényhatósági

⁵¹ A pécsi városháza tervpályázata. *Magyar Pályázatok*, 1904. 2. sz. 27. p.

⁵² A szabadkai városháza pályatervei. *Magyar Pályázatok*, 1907. 3. sz. 4. p.

⁵³ A kolozsvári vigadó és városház tervpályázata. *Tervpályázatok*, 1910. 8. sz. 2. p.

jogú városaiban viszont – a nagyobb gazdasági erő miatt – feltehetőleg nem okozott gondot az anyakönyvezés háttérének megteremtése, sőt, a növekvő és polgári öntudatukat új városháza építésében is reprezentáló városok – talán nemcsak a kényszerűen vállalandó állami jelleg miatt, hanem presztízsből is – helyet adtak hivatalaik körében az anyakönyvezésnek, az azt szolgáló méltó terek kialakításával. E tanulmány épp erre a folyamatra, egy korszak új közigazgatási feladatának és annak építészeti következményeire kívánt rávilágítani, összefüggést teremtve ebben a szegmensben is a jog és az építészet között.